

SMRT SMAIL-AGE ČENGIJIĆA VLADIMIRA LUNAČEKA

Tea Rogić Musa

UDK 821.163.42.09Lunaček, V.-2

Vladimir Lunaček adaptirao je spjev *Smrt Smail-age Čengića* Ivana Mažuranića 1913; drama je tiskana iz rukopisa tek 2004. Nakon što ju je u studenom 1913. odbio recenzent Milan Ogrizović, nikad nije izvedena. Ovdje se donosi detaljno njezin sadržaj i uspoređuje ju se s Lunačekovom analizom Mažuranićeva spjeva, objavljenom u časopisu *Kritika* 1922. Fokus je rada na Lunačekovu razumijevanju Mažuranićeva spjeva i njegovu pokušaju da, s obzirom na svoje znanje o poetici romantizma i političkoj pozadini nastanka spjeva, prenese epsko-lirsko djelo u dramski žanr. Njegova adaptacija upućuje na dobro poznavanje Mažuranićeva izvornika i ispravno razumijevanje konteksta njegova pisanja, no i na manjkavo vladanje dramskom tehnikom te poteškoće u prenošenju kompleksne Mažuranićeve poruke u jednostavnu i sažetu radnju teksta adaptacije, koju je osmislio kao politički komad s historijskom pozadinom, u skladu sa svojom ranijom, relativno uspjelijom, dramom *Ilirci*.

Ključne riječi: Vladimir Lunaček; *Smrt Smail-age Čengića*; Ivan Mažuranić; romantizam; neoromantizam.

KONTEKST I SADRŽAJ ADAPTACIJE

Vladimir Lunaček »kao i mnogi drugi kazališni kritičari nije mogao odoljeti iskušenju a da se ne okuša u pisanju drama« (Hećimović 1963: 143). Najviše je

uspjeha imao s dramom *Ilirci* (Zagreb 1912; izvedena 1918. u zagrebačkom i osječkom HNK). Njegova dramatisacija *Smrti Smail-age Čengića* Ivana Mažuranića, nastala 1913,¹ skupa sa salonskim ljubavnim komadom *Ihr Lied* (napisanim 1919. i posvećenim Maji Strozzi-Pečić u povodu neostvarena dramskoga debija), tiskani su posmrtno u izdanju *Djelo Vladimira Lunačka* (9. Dani Josipa i Ivana Kozarca, 2004). Svoje stajalište o Mažuraniću i *Smail-agi*, koje se snažno odrazilo u adaptaciji, obrazložio je naknadno, svjestan dramskoga neuspjeha, u časopisu *Kritika* (1922, 10/12). Na rukopisu svojega *Smail-age* Lunaček nije dopisao godinu. Poznata je na temelju recenzije Milana Ogrizovića, koji ju je Josipu Bachu dostavio 10. XI. 1913. Ogrizović ocjenjuje Lunačekov dramski pokušaj negativno, kao ekscerpt iz spjeva, zamjera mu kratkoću, tvrdi da je napisano više kao nacrt za dramu ili operni libreto: »Pisac se u velikom poštivanju pjesnika kanda stidio dramski istupiti iz epskog okvira, pa je zadržao isti red glavnih pjevanja: agovanje, četa, harač,² uzeo iste opise kraja i ljudi kao i pjesnikove subjektivne sekvence metajući ih u usta koja to nikad ne bi izrekla« (prema Bogner Šaban 2004: 27). Ogrizovićevo mišljenje utemeljeno je i razložno, no treba dodati da se već sljedeće godine, 1914., s osrednjim uspjehom, sam Ogrizović okušao u dramatisiranju *Smail-age* (izvedba u HNK u Zagrebu 1919., u režiji Branka Gavelle, iste godine tiskano u knjizi). Prenijet ćemo, što vjernije, sadržaj i didaskalije Lunačekove adaptacije.

*Smrt Smail-age Čengića, drama u tri slike.*³ Prva slika: Agovanje. Stari i mladi Turci. Razlike i proturječja među njima vide se već u načinu na koji promatraju mučenje i ubijanje Vlaha (u tekstu se, osim Vlasima, nazivaju i Kaurinima,

---

¹ Rukopis je drame u NSK, prepisala ga je A. Bogner Šaban (opis rukopisa usp. Bogner Šaban 2004: 26).

² Lunaček je, izostavši *Noćnika*, Novicu lišio bitnoga dijela karakterizacije jer Novica se kreće prema Crnogorcima pod okriljem noći.

³ Lunaček se kao dramski pisac rado služio trodijelnom strukturuom. I najpoznatija njegova drama, *Ilirci* (objavljena 1912, igrana 1918) ima tri čina. Dramu je u recentnije doba analizirao I. Bošković (2007: 282-283). *Ilirci* imaju nekoliko sličnih dramskih rješenja kao adaptacija *Smail-age*: skupinu u razgovoru (u *Smail-agi* stari i mladi Turci, Crnogorci prije monologa vojvode Mirka, u *Ilircima* tome je ekvivalent razgovor seoskih djevojaka; umetanje izvornih stihova u govor protagonista; retorične deklamacije i prevelik oslonac

nevjericima). Stariji su pomirljivi i prizor promatraju s nelagodom (»I na mucu Vlasi su junaci«), mlađi se dovikuju i kao da uživaju u osveti (»Jezike im iščupati treba – da ne jekne lavež sa planina!«). Skupina mladih Turaka bučno odobrava pokolj (*zvjerskim glasom užitka*),⁴ dobacujući krvnicima, ironijski, »stanite malo, da se Vlašad odmoriti može«. Jedan od starih Turaka, kao zadivljen načinom na koji podnose muke, domeće: »I bog njihov mora da je velik, kad za njega tako ginut znadu«. Kad se aga ukaže među Turcima, »junačan⁵ ali mrk«, zapovjedi da mu dovedu starca Duraka.⁶ Na putu prema vješalima, Durak agi govori da milosti ne traži, ali proriče pobjedu kršćana i nestanak Turaka »od Bihaća do Kosova ravna«. Dok Duraka spremaju na vješala, u kulu se penje mladi Turčin Novica, Durakov sin. Moli agu da Duraku poštedi život (»Milost, ago! Starac je – otac mi je.«). Aga mu odgovara: »Otac ti je – ali kukavica«. Zapovijed je agina provedena.

Druga slika: Četa. Opisuje skupljanje stotinjak Crnogoraca u kamenoj pećini, po oluji i grmljavini. Svi su mirni, naoružani. Među njima riječ uzima vojvoda Mirko. Spremaju se prema mjestu gdje je aga rasprostro »bijelo čadorje« (šatore), kako bi osvetili subraču koju je aga pobio. Prilazi im monah u crnome s križem u rukama, blagoslivlja ih i drži im govor (»djeco moja, hrabri zatočnici,⁷ vas je ova zemlja porodila«). Crnogorci slušajući ga svi padaju ničice, skrušeno se mole. Dok ih je monah pričešćivao, dio Crnogoraca hvata se za handžar i samokres,⁸ ugledavši u daljini Novicu na konju kako im prilazi. Uvidjevši da se Novica ne

---

na izvornik onemogućili su, kao i u *Ilircima*, da se razvije dramska motivacija kod glavnih likova).

⁴ Didaskalije prenosimo u kurzivu, tekst replika u navodnicima.

⁵ Kao i Mažuranić, Lunaček Smail-agi ne poriče junaštvo; dramska tragičnost njegova lika ne proizlazi iz nejunaštva nego iz silništva i samovolje u haraćenju.

⁶ Otkud ime Durak i zašto je Mažuranić baš to ime izabrao, istumačio je Đuro Grubor (1923: 4-5); potječe od srodnoga rusizma koji označuje ludu, poludjela čovjeka bez mudrosti; u spjevu, njegovo je ime simbol otvorenog suprotstavljanja silniku, dakle lude hrabrosti. Frangeš je upozorio na isto ime kod Gundulića (1968: 140).

⁷ Zatočnik je osoba od posebna povjerenja, netko tko se obvezao na tešku dužnost.

⁸ Vrsta male puške, Mažuranićev termin, u Lunačekovo doba već zastarjelica. Spominje se razmjerno često u spjevu, desetak puta kod Lunačka. Njime se sugerira podmuklost u borbi, jer ga se moglo lako sakriti pod odjeću (Frangeš 1968: 145).

kaniti od njih braniti niti ih napadati, zaustaviše se pred njim. Novica je miran, no među Crnogorcima nastaje komešanje, hoće ga smaknuti čim je riječ izustio. Isprva mu ne vjeruju da je promijenio stranu i da će se hoće boriti protiv Turaka (»lažeš, gujo! Poznamo te!«). Vojvoda Mirko pušta Novicu da uzme riječ. Želi im se pridružiti u borbi, ali Crnogorci ga ne prihvaćaju. Kad Novica moli da ga pokrste, Crnogorci vraćaju handžare i samokrese za pojaseve. Monah krsti Novicu pred Crnogorcima, a on se, ganut, obraća novim suborcima: »Od plemena ja sam bio vašeg. U pleme se vaše vraćam. Živ ću ginut za krstovu vjeru svetu«. Crnogorci se mire i grle s Novicom, monah ih sve skupa pričešćuje.

Treća slika: Harač: Smail-agin čador. Oko age posvuda skupocjeno oružje i među oružjem »gusle javorove«. U čadoru razgovoraju Bauk i Safer, o haraču koji je aga skupljao i nije ga skupio. Safer pripovijeda kako je aga džilitom⁹ promašio i pogodio njega, jednoga od svojih sluga. Sramota je za takva junaka kakav je aga da harač nije skupio i da je džilitom cilj promašio, pripovijeda Safer. Pojavljuje se aga, u pratnji svojih pobočnika Jašara i Hasana. Iza njih vuče se bijedna raja, u verigama i dronjcima, agu mole hljeba. Netko iz raje više agi da harača nema, da sirotinja ništa nema, nemaju ni hljeba ni stoke. Agine sluge tuku raju bičevima. Aga, sjedajući u čador, dovikne svojim haračlijama da bace raji oglodane kosti od pečenja. Vidjevši jednookog Safera, aga se uzruja, ali se odmah smiri. Omer nudi agi *kafu*, da se odmori od teških briga oko raje i harača. Na svaki Baukov i Saferov spomen harača, aga se trzne i naljuti. Omer ga smiruje, a aga poziva Bauka da uzme gusle i zapjeva. Bauk otpočinje pjesmu o Rizvan-agi, koji je skupljao harač na Kosovu; nezadovoljan rajom i haračem, Rizvan-aga pao je s konja, o čem se pronio glas po Kosovu polju, iz koje nastaje pjesma s gusala, koju slijepac pjeva o silnom Rizvan-agi, koji postaje šala raji. Aga, shvativši da se pjesma na nj odnosi, diže se i naredi svima da krenu, bijesan; dok je aga to ljuto zapovijedao, začu se hitac, Safer padne mrtav. Čuju se uzvici Turaka da se Vlasi približavaju. Smail-aga traži konja, zaziva Hasana, koji nestaje iz čadora. U čador se vraća Bauk, koji je na prvi hitac već pohitao iz čadora, govoreći da nadiru Vlasi s tri strane i da izlaza nema. Smail-aga, stavljajući oružje za pojas, i dalje doziva Hasana i traži konja. Hasan se ukazuje pred čadorom s konjem. Pred čadorom su okupljeni Turci, među

---

⁹ Koplje bez šiljka, u Osmanlija služilo igri, nije oružje.

njima i Jašar i Omer. Borba je sve bliže, vide se Turci u boju s Crnogorcima. Aga hoće da se uspne na konja, u taj čas u čador nahrupe Novica i Crnogorci; Novica se laća samokresa i hoće da ustrijeli agu, ali Hasan smakne njega hitcem iz svojeg samokresa. Crnogorci provaljuju u čador, hitac pogađa prvo Hasana, pa Smail-agu, koji pada smrtno ranjen. Teškim glasom zadnje su mu riječi: »Gusle amo, da rastrgnem strune!«. Umire.

O LUNAČEKOVOJ METODI

Lunaček je kao kazališni kritičar pomno uspoređivao dramski tekst i kazališnu izvedbu, nerijetko neopravdano dajući prednost tekstu nad scenskim djelom i inzistirajući da je dramski tekst zaokružena i nepovrediva forma (Bogner Šaban 2004: 30), no sam se toga načela s Mažuranićem nije držao, iako se jasno vidi, kako je Ogrizović primijetio, fascinacija Mažuranićem. Nije se dakle sadržajno posve držao spjeva, njegova je adaptacija znatno siromašnija motivski. Nevješta kraćenja uzrokovala su i ostala nespretna rješenja. Jasno je da se Lunaček morao usredotočiti na dijelove spjeva koji su fabularno ključni, zanemariivši sve epske (lirske pogotovo) dionice u spjevu koje nisu presudne za konačan rasplet (aginu smrt). Vidjet ćemo na temelju njegova eseja o Mažuraniću, bio je svjestan što je ispustio. Zadaću tumačenja agine ličnosti dodijelio je dijalogu između mladoga i staroga Turčina, u kojem se očituje podvojenost među njima i kolebljiva lojalnost aginim postupcima prema Vlasima i raji. Dinamičnost u izmjeni prizora Lunaček postiže miješanjem dijaloga i izvornih stihova, neznatno promijenjenih, iz spjeva. Dio Mažuranićevih stihova, govori vojvode Mirka i monaha primjerice, doista usmjeruju radnju dramski funkcionalno te se na njih logično nadovezuju kratke dijaloške dionice Turaka i Crnogoraca. Nemotivirane i neistumačene ostaju situacije s Durakom na početku – iz teksta adaptacije nije posve jasno zašto je aga tako rezolutan da ga pogubi niti zašto starac ne traži milosti – pa posljedično slabo razrađena ostaje i Novičina odluka da se suprostavi agi, napusti suborce Turke i krene za Crnogorcima. Iako je dakle slabo motiviran, Novičin je potez dramski opravdan i nije ga se moglo izostaviti, jer posve usmjeruje ostatak radnje. Lunaček je ispravno postupio stavivši naglasak na lik Novice kao metonimije pojedinca koji

se odlučuje suprotstaviti moćniku. Odlučivši se za preuzimanje i sažimanje dijelova spjeva koji su neizostavni u razvoju fabule, Lunaček ispušta cjelinu Mažuranićeve karakterizacije i profiliranja protagonista. Najslabije je profiliran sam Smail-aga kojemu u adaptaciji nedostaje karakterološke ambivalentnosti koju ima u spjevu te o njemu najviše saznajemo iz nadmudrivanja i podbadanja u dijalogu između Bauka i Safera te iz agine reakcije na Baukovo pripovijedanje o Rizvan-agi. Njegova smrt doima se kao posljedica mudrih borbenih odluka druge, crnogorske, strane. Tako se dimenzija »kobi« u Lunačekovoj adaptaciji svela na sam čin agine smrti, koji je prikazan kao dramski nužna posljedica postupaka crnogorske čete, te Smail-agin fatum, koji bi bio moralna posljedica njegova silništva i tiranstva, iako je Lunaček imao na umu upravo tu tendenciju, u adaptaciji nije razradio. No upravo taj problem objašnjava u eseju u *Kritici*.

Lunaček je preuzeo sve glavne likove¹⁰ iz spjeva, no nije ih, dijelom zbog kratkoće, dijelom zbog manjkave dramske tehnike, dospio profilirati sukladno Mažuranićevoj koncepciji. Mažuraniću se prigovaralo da je glavni lik prikazao s odveć utilitarnom tendencijom (»Smail-aga po svoj prilici i nije bio tako loš čovjek kao što ga je okarakterizirao Mažuranić«, Barac 1949: 15), no Lunaček ne uspijeva dosegnuti slojevitost Smail-agina lika u spjevu, gdje je on realizirana metafora panhistorijskoga silnika i tlačitelja, te postupno iz pjevanja u pjevanje postaje univerzalni simbol tiranije, a svaki je njegov postupak primjer neljudskoga progona podanika. Vojvoda Mirko jedva se čuje i vidi kod Lunačeka pa ostaje na čitatelju da pretpostavi što je sve taj sposobni vođa organizirao (očito sposoban, jer se u tekstu adaptacije u čas iz pećine pojavljuje s četom pred čadorjem) i kako je poveo Crnogorce prema aginu taboru. Na crnogorskoj strani motivacijski monolog Lunaček je dodijelio svećeniku. Nevolja je s Lunačekovom adaptacijom u tome što je imao namjeru, a to znamo na temelju eseja, dramski oblikovati tipove

---

¹⁰ Većina je likova Mažuraniću bila poznata iz ondašnje periodike. Kako ističe Barac (1949: 11), to je jedini primjer da je hrvatski pjesnik romantizma posegnuo za epskom obradom događaja koji je bio recentan i o kojem je svatko mogao čitati u novinama. Životopise Smail-age (koji je u zbilji poginuo 1840, a Mažuranić svoj spjev piše u jesen 1845), Novice Cerovića i vojvode Mirka, donoseći podatke koje je po prilici morao znati i Mažuranić, sastavio je David Bogdanović (1913: LIX-LXV).

koji se mogu prepoznati u političkom životu njegova vremena, među domaćim pristašama tuđinske vlasti. Smail-agin tragičan kraj, izveden u Lunačeka u dva sažeta prizora, imao je svrhu poslužiti čitatelju i gledatelju kao pouka i simbol sudbine i kobi svakoga tlačitelja.

Mažuranićev spjev datiran je 29. studenoga 1845. (Moguš 2014: 271), objavljen je 1846. u almanahu *Iskra* s naslovom *Smert Čengiĉ-age od Ivana Mažuranića*. Među mnogobrojnim kasnijim izdanjima, izvornom obliku, koji nije ni do danas rekonstruiran u svim pojedinostima,¹¹ najrodnije je izdanje iz 1895., koje je priredio Vladimir Mažuranić. Spjev ima 1134 stiha, u pet dijelova (*Agovanje, Noćnik, Četa, Harač i Kob*). Navodimo te pojedinosti samo kako bi bilo jasno što je Lunaček sve izostavio. Mnoge bitne dijelove, iako i njih vrlo sažeto, ipak je uklopio u svoju adaptaciju. Stavio je naglasak na neuspjeh u skupljanju harača – pravi razlog smrti i povijesnoga Smail-age – te slijedeći Mažuranića opisuje raskoš agina čadora (s ćilimima, divanima, dušecima,¹² koji tijelo pozivaju na »blud i sanak«), daje važnu ulogu monahu, ali opisuje ga skromnije no što je, opširno, opisan u spjevu. No glavna je sličnost između Mažuranićeva i Lunačkova svećenika očita, i dalje je njegova crkva goli kamen, stijena i planina (kod Mažuranića, »crkva mu je divno podnebesje, oltar častni brdo i dolina«). Monahov

---

¹¹ Poteškoće oko priređivanja kritičkoga izdanja objasnio je Frangeš (1973: 131-133), s posebnim osvrtom na izdanje koje je priredio A. Barac (Beograd 1949), koji se služio duljim prezimenom (*Čengijić*), kao i Lunaček. Već je izdanje koje je priredio Imbro Tkalac (Zagreb 1857), koji je sigurno surađivao, tako tvrdi u predgovoru, u tom poslu s Mažuranićem, imalo niz razlika u odnosu na tekst u *Iskri*. Mažuranić je doživio i izdanje iz 1876, koje je priredio Franjo Marković, ponovo različito od prethodna dva. Većina se priređivača u XX. stoljeću oslanjala na izdanje koje je priredio Vladimir Mažuranić (1895). Autograf je sačuvan (danas u NSK, R 4092) i jedini je po njemu radio Milorad Živančević (Beograd 1963, ćirilicom) no nepotpun je i po njem se ne može prirediti cjelina teksta. Kao najpouzdanija hrvatska izdanja, ustalio se tekst koji je priredio I. Frangeš (Zagreb 1965), tzv. Zorino izdanje, koji se najviše oslonio na preinake koje je imao Tkalac, a zapravo sam pjesnik, jer to je jedino izdanje, mimo *Iskre*, na kojem je pouzdano surađivao s priređivačem, te izdanje Davora Kapetanića (Zagreb, JAZU, 1968), koji je istumačio kompleksan historijat priređivanja, prepravljanja i proizvoljnoga redigiranja *Smail-age* (1968: 13-36).

¹² Dušek nije počivaljka (u suvremenom idiomu, madrac), nego i kod Mažuranića i Lunačeka jastuk.

monolog, kojim podsjeća četu na žrtvu predaka i nadahnjuje ih na borbu, Lunaček je prenio gotovo doslovce:

Djeco moja, hrabri zatočnici,
Vas je ova zemlja porodila,
Kršovita ali vama zlatna,
Djedi vaši rodiše se tudier,
Oci vaši rodiše se tudier,
I vi isti rodiste se tudier;
Za vas ljepše u svijetu neima.
Djedi vaši za nj lijevahu krvcu,
Oci vaši za nj lijevahu krvcu,
Za nj vi isti krvcu prolijevate
Za vas draže u svijetu neima.
Vas koji ste vikli tome
Boraviti trijezne dane.

Posve jednako kao kod Mažuranića, četi se iznenada pridružuje Novica, moleći da bude kršten. Nakon prvog suprotstavljanja i nepovjerenja, četa ga prihvaća kao svojega. Nakon Novičina krštenja, svi se skupa pričešćuju (vinom i kruhom, prema pravoslavnom običaju). Lunačkova adaptacija ima bitno manje likova od spjeva. Nabrojiti ćemo dramska lica (Lunaček nije izdvojio na početku drame njihov popis) i njihova imena¹³ koja je preuzeo iz izvornika: Bauk¹⁴ (kod Mažuranića *Bauk vojevoda*); Smail-agino je prezime kod Lunačka Čengijjić, iako se javlja i oblik Čengić¹⁵ (*na Gackome, gdje je Čengić kleti razapeo čadorje*), kako je bilo u ranim izdanjima spjeva; Safer¹⁶ je kod Mažuranića češće Ćor-Safer (jednooki

---

¹³ Analizu imena i toponima načinio je Moguš (2003/04: 388-392).

¹⁴ Vjerojatno povijesna osoba Ahmet Bauk, ali taj nije imao veze s povijesnim Smail-agom.

¹⁵ Zašto je sam Mažuranić dopuštao obje inačice objasnio je Frangeš (1973: 140). Dulji mu oblik treba kadšto zbog metričkih razloga.

¹⁶ Referencija iz Gundulića, tursko ime (Frangeš 1968: 145).

Safer); Durak, starac, Novičin otac¹⁷; Hasan, Haso, agin sluga, od kojega aga traži da mu privede konja; Jašar, agin sluga; vojvoda Mirko;¹⁸ Novica – koji je i kod Lunačeka turski vojni zapovjednik koji se vraća, kako bi ispunio svoju moralnu dužnost, svojoj izvornoj vjeri i mijenja bojni stranu (povijesni Novica Cerović nije se dakako poturčio), Omer, Rizvan-aga¹⁹ (s epitetom silni). Od toponima spominju se Durmitor, Gacko, Kosovo (Kosovo polje), Morača (Moračani – ovdje isto što i Crnogorci – koje je aga smaknuo; u spjevu to je referenca na bitku kod Grahova,²⁰ u adaptaciji nema joj spomena) i Stolac (pravi je Smail-aga stolovao u Lipniku kraj Gacka, Mažuranić ga je u *Agovanju* premjestio u Stolac, što Lunaček slijedi pa je kod njega »stolačka kula«).

ESEJ O MAŽURANIĆU U ODNOSU NA ADAPTACIJU

Glavne su teze Lunačekova eseja o *Smail-agi* izravan komentar njegove adaptacije spjeva. Najprije, Lunaček čita Mažuranića s obzirom na politički trenutak oko godine 1913. Još je svježije bilo pamćenje na Mažuranića političara pa je u javnom životu uoči Prvoga svjetskoga rata bilo djelatnih njegovih političkih osporavatelja. Revoltiran time što se o Mažuraniću sve manje piše te navodno kao pjesnik tone u zaborav, Lunaček upozorava svojega čitatelja da nije čudno što nam se sve u današnjici događa ako se prema svojim najboljim ljudima tako odnosimo (»Pa ako za četvrt vijeka nemamo vremena, nemamo jednoga čovjeka, koji bi mogao nešto da napiše o Mažuraniću, onda se nemojte čuditi, da nas još

---

¹⁷ Durakov je lik nadahnut popom Milutinom, stvarnom osobom, za koju je Mažuranić znao iz pripovijedanja Save Matanova Martinovića, crnogorskoga skupljača narodnih pjesama (Petričević 1964: 277).

¹⁸ Povijesno, knez Mirko Damjanović Aleksić, borio se protiv Smail-age; već mrtvome, odsjekao mu je glavu.

¹⁹ Nije povijesna osoba, ali jest aluzija na Ali-pašu Rizvanbegovića.

²⁰ Historijat čitanja Mažuranića s obzirom na njegova odstupanja od zbiljskih događaja te kako se to odrazilo na njegov položaj u književnom kanonu, koji je zadugo bio definiran kroz percepciju o *Smail-agi* kao djelu koje je idealno predočilo metaforu antemurale christianitatis, usp. Protrka Štimec 2017: 182-188.

i danas odbacuju gdje samo mogu, onda se nemojte tužiti na sudbinu, koja nas stizava, kad ne umijemo ni one naše najveće, koji bi to bili i u najvećim narodima, štovati i prikazati«. U svemu, Lunaček konstatira »užasnu i silnu dekadencu« s kojom je hrvatska kultura stupila u 20. stoljeće. Hrvatska je javnost, tvrdi, zaboravila na bana pučanina i na pjesnika »najsavršenijeg epa, koji je uspjevan našim jezikom«. Kamo smjera u eseju, Lunaček je ovako sažeo: »Nadajmo se da će se baš u današnjoj našoj slobodnoj i nezavisnoj državi ipak naći netko, koji će tu dvojicu [Mažuranića i Gaja] prikazati gledom na današnje narodno ujedinjenje«. Iz komentara spjeva jasno je da Lunaček dobro poznaje dotadašnju literaturu, studije Franje Markovića, Dragutina Prohaske, Josipa Pasarića, Kerubina Šegvića i Davida Bogdanovića, no, iako im ne osporava zasluge, tvrdi da »originalnog pogleda na to djelo uopće nemaju«. Jedino se, tvrdi dalje, iz sveg toga da zaključiti da Mažuranićev spjev pripada ponajboljim djelima svjetske književnosti i da svi njegovi komentatori to mišljenje »ničim ne potvrđuju«. Lunaček strogo ocjenjuje Markovićevo čitanje te njega imenuje kao začetnika manjkava tumačenja spjeva. Formalist estetičar koji je utjecao na sve kasnije istraživače, Marković je odredio smjer Mažuranićeve recepcije. Lunaček je dakako antiformalist (»nije samo skladna forma koja djeluje u klasičnih tvorevina umjetnosti i književnosti«). Tvrdi Lunaček, spjev je s formalne i kompozicijske strane »prilično manjkav«, a njegova je sva vrijednost u »unutarnjoj sadržini«. Lunačeku je napose stalo razlikovati sadržinu i sadržaj: potonje je ono o čem se u djelu govori (»zulum muslimanskih Turaka nad našim narodom«), dakle sadržaj je samo »supstrat na kojem hoće pjesnik razviti svoje ideje i svoje osjećaje«. To posljednje, to je sadržina. U sadržaju, Mažuranić nije svojim spjevom rekao ništa nova, jer cijela je Europa znala što se događa na njezinu jugoistoku; htio je da »sebe zapitamo za razlog zašto se mi tako moramo patiti«. Zašto mi i danas toliko patimo i »zašto nas toliko muče«, to je glavna ideja iz spjeva kojom se zaokuplja Lunaček. Svi ti muslimani, kako ih zove Lunaček, i kršćani, Durak, Safer, aga, Bauk, Novica, Mirko, sve su to ljudi »naše krvi«. Prvi vladaju, drugima se vlada. Po jeziku i krvi oni su jedno. Kako među njima dolazi do takve brutalnosti, to je, prema Lunačeku, glavna »sadržina« Mažuranićeva djela. Želja za vlašću u našem narodu uzrokuje to da narod trpi veću muku od takve tobožnje tuđinske vlasti. Tako je bilo pod Mađarima, pod Talijanima i pod Turcima (»poturice su bili gori od Turčina«). Novičino krštenje

samo je formalnost (to objašnjava zašto je događaj krštenja vrlo kratak prizor u adaptaciji), a Mažuranić, nastavlja Lunaček, nije dopustio da Novica agi odrubi glavu jer njegovo »formalno vraćanje svojoj krvi« ne daje mu pravo na osvetu. Novica pada u borbu s ostalim suborcima, ničim ga se ne izdvaja. Vraćanje svojem rodu, nakon što je iskusio vlast noseći tuđinsku odoru, ne daje mu ista prava kao onomu koji je u svojem uvjerenju ustrajao. Posebno je važno to da Lunaček drži da spjev po svojoj kompoziciji nije »dramski disponiran«. Nastojeći osporiti Markovićevo čitanje, koje je kod Mažuranića tražilo tragove klasicizma, Lunaček spjev smješta u središte hrvatskoga romantizma (»romantična pjesma a nikakav ep po klasičnim uzorima nakalemljen na narodnu pjesmu«). Lunačeka najviše zanima to što je spjev »politički prikaz naših prilika ne samo pod turskom vlašću nego i pod tadašnjom službenom vlašću evropske vevlasti austrijske«.

U skladu s tezama koje je iznio u eseju, vidimo da je u ranije nastaloj adaptaciji Lunaček agovanje osmislio kao uvod u prikaz turske vlasti koja narodom vlada preko ljudi koji su rodom iste vjere kao i taj narod koji turska vlast tlači. Strada svatko tko se vlasti usprotivi, pa i umjereno (Durak) i beskompromisno (Moračani). Lunačekov Novica primjer je, kako piše u eseju, »povrijedenog pristaše režima tuđinskog, koji se odriče vlasti samo da se osveti«. Kao poturice koje su promijenile vjeru zbog vlasti, Duraka i Novicu Lunaček razumijeva kao »narodne odmetnike«. Osobito mu je Novica »neetičan čovjek«, koji se osvećuje ne samo zato što mu je aga pogubio oca nego zato što aga nije poslušao starčev savjet. Da ga je poslušao, preživio bi, a Durak i Novica bili bi u vlasti promaknuti. Kod Lunačeka Novicu pokreće osveta zbog gubitka moći i spoznaja da je agi služio uzalud (»proigrao karijeru – koliko li primjera za Novicu u našoj prošlosti!«). Dramska slika sa četom primjer je proturežimske »rebelije«, kako to imenuje Lunaček (»narod koji podnosi tiraniju od svojih vlastitih ljudi ne može da digne revoluciju već se samo buni, pravi rebeliju«). Nisu stoga tragični ni Smail-aga ni Novica nego je tragični junak narod. Zato Novica mora pasti od Hasanove ruke i zato ne može njemu biti dano da presudi agi. Turčin je vladao narodom preko ljudi koji su iz tog naroda potjecali, nastavlja Lunaček. Zato mu je osobito stalo da čitatelj njegova doba razumije »da će ipak doći čas kad ćemo prosvjetom i ekonomskim radom postati moderan narod, a onda će zbilja da se samo otrese svih onih Čengijija koji su vladali nad nama a na žalost preko naših ljudi«. Čitajući Mažuranića kao

»dijagnozu naše prošlosti i budućnosti«, uvjeren usto da je Mažuranić ponajveći naš pjesnik romantizma, Lunaček, književni modernist i neoromantik, posegnuo je za djelom koje je već imalo sve formule za koje je mislio da su, tragično, aktualne i uoči početka Prvoga svjetskoga rata, dok još traje monarhijska vlast. Zašto Lunaček bira Mažuranića da bi progovorio o svojem političkom dobu, razlog je zacijelo isti kao kod Mažuranića u Lunačekovu tumačenju: birajući događaj posve običan za krajeve u koje je smješten i naoko tek neizravno povezan s hrvatskim kontekstom, no s porukom koja je univerzalna, Mažuranić je izbjegnuo austrijskoj cenzuri. U posljednjim godinama austrijske vlasti, čvrsto uvjeren da hrvatska kultura ne pridaje Mažuraniću dostojnu važnost, Lunaček bira adaptirati djelo koje je 1840-ih savladalo, političku i cenzorsku, prepreku koja pritišće hrvatsku književnost i u drugom desetljeću XX. stoljeća. Esej mu je kasnije poslužio kao autopoeitičko očitovanje i odlučno svrstavanje u neoromantički krak hrvatske moderne, koji je početkom 1920-ih već gubio pristaše, manje u lirici, a ponajviše upravo u Lunačekovoj sferi djelovanja i utjecaja – u teatru i književnoj kritici.

ZAKLJUČNO

Recepciju Lunačekova književnoga i kritičkoga pisanja među suvremenicima te kasnije u međuraću usmjerilo je mišljenje njegovoga suradnika i prijatelja Julija Benešića, koji je o njem pisao s položaja intendanta zagrebačkoga HNK (»Vladimir Lunaček kao kazališni stručnjak«, *Hrvatska pozornica*, 1925): »s toliko površnosti jedva da je itko kod nas pisao, a s toliko poze znanja zacielo nije kod nas nitko umakao pera« (Benešić 1943: 198). Treba podsjetiti da je Benešić pisao o Lunačeku s obzirom na turbulentne prilike u polovici 1920-ih oko zagrebačkoga kazališta i kazališnoga zakona te na Benešićevu osobnu netrpeljivost prema zagrebačkom *Obzoru* u kojem je Lunaček pisao kazališne kritike. Benešić se okomio na Lunačeka ne samo kao na kazališnoga kritičara nego i kao književnoga znalca, ali u pozadini je i toga napisao (»Vladimir Lunaček kao kritičar«, *Književna republika*, 1927) sukob oko glumaca, redatelja i statista angažiranih za Benešićeve intendature i navodnih prijevremenih umirovljenja. Lunaček je u Benešićevoj do krajnosti osobnom notom obojenoj ocjeni u cjelini opisan kao »paradoksalna

natura«. Pa ipak je upravo Benešić bio prvi koji mu je sastavio nekrolog (»Vladimir Lunaček kao drug i književnik«, *Novosti*, 1927), otkrivajući javnosti da su se sastajali gotovo svakodnevno i prijateljski. Tvrdi da je Lunaček pisao nevoljko, kao »pod silu«. Kod Benešića se prvi put javlja, poslije višeput ponavljan, komentar o njegovu »na oko lijepu, ali nečitljivu rukopisu« te domeće da ni sam nije mogao odgonenuti što je napisao; time se ispričavao za pogreške u člancima. Nastavlja Benešić, »ponestajalo mu svake naučne metode i poznavanja historijske discipline«. S obzirom na skromnu čitateljsku i nerealiziranu teatarsku sudbinu njegove dramske adaptacije *Smail-age*, može se potvrditi Benešićeva pretpostavka da mu je književna sudbina srodna glumčevoj – »brzo prolazi«. No kako je pokazao u eseju o Mažuraniću, a tu mu vrlinu priznaje i prema njemu prosudbeno oštar ali i prijateljski sentimentaln Benešić, Lunaček, društveni kozer koji se više gradio površnim no što je to doista bio, znao je dati ispravan sud bez predrasude, koliko je to ljubitelju književnosti, kojim se smatrao lišen većih ambicija, uopće moguće. Ta je vrlina, a Lunaček je iznimka koja potvrđuje to pravilo, osuđena na trenutačnost i efemernost, kao i, Benešićevim riječima, »glumčeva umjetnost«.

LITERATURA

- Barac, Antun. 1949. O »Smrti Smail-age Čengijića«. *Smrt Smail-age Čengijića*. Jugoslovenska knjiga, Zagreb, str. 11-22.
- Benešić, Julije. 1943. »O Vladimiru Lunačeku«. *Kritike i članci*. HIBZ, Zagreb, str. 198-215.
- Bogdanović, David. 1918. »Biografije glavnih lica u Mažuranićevoj pjesmi«. *Smrt Smail-age Čengića*. Tisak i naklada Kraljevske sveučilišne knjižare F. Župana, S. Kugli, Zagreb, str. LIX-LXV.
- Bogner Šaban, Antonija. 2004. »Vladimir Lunaček, Smrt Smail-age Čengijića«. *9. Dani Josipa i Ivana Kozarca*. Privlačica, Vinkovci, str. 26-41.
- Bošković, Ivan J. 2007. »Odjeci čina ujedinjenja 1918. godine u dramskoj književnosti i kazalištu«. *Croatia et Slavica Iadertina*, br. 3, str. 282-283.
- Frangješ, Ivo. 1968. »Rječnik«. *Smrt Smail-age Čengića*. JAZU, Zagreb, str. 139-148.
- Frangješ, Ivo. 1973. »Za konačni tekst Smrti Smail-age Čengića«. *Croatia*, br. 5, str. 131-149.
- Grubor, Đuro. 1923. »Komentar 'Smrti Smail-age Čengića' od Ivana Mažuranića«. Nakladom Narodne knjižnice, Zagreb.

- Hećimović, Branko. 1968. »Hrvatska dramska književnost između dva rata«. *Rad JAZU*, knj. 353, str. 143–144.
- Kapetanić, Davor. 1968. »O autografu i *Smrti Smail-age Čengića*«. *Smrt Smail-age Čengića*, JAZU, Zagreb, str. 13-36.
- Lunaček, Vladimir. 1922. »O Mažuranićevom 'Čengić-agi'«. *Kritika*, g. 3, br. 10/12, str. 453-468.
- Lunaček, Vladimir. 2004. »Smrt Smail-age Čengijića«. *Djelo Vladimira Lunačka. 9. Dani Josipa i Ivana Kozarca*, Privlačica, Vinkovci, str. 42-61.
- Moguš, Milan. 2003/04. »O imenima u Mažuranićevoj pjesmi *Smrt Smail-age Čengića*«. *Folia onomastica Croatica*, br. 12/13, str. 387-396.
- Moguš, Milan. 2014. »Pričest u Smail-agi«. *Senjski zbornik*, br. 41, str. 271-276.
- Petričević, Marko. 1964. »Lik Smail-age«. *Naše more*, g. 11, br. 5, str. 277-279.
- Protrka Štimatec, Marina. 2017. »Prirodno pravo u *Smrti Smail-age Čengića*: Mažuranićev 'fuit tyrannos'«. *Umjetnost riječi*, g. 61, br. 3/4, str. 181-199.

SMRT SMAIL-AGE ČENGIJIĆA BY VLADIMIR LUNAČEK

Abstract

Vladimir Lunaček adapted the poem *Smrt Smail-age Čengića* by Ivan Mažuranić in 1913; the play was printed from the manuscript in 2004. After it was rejected by the reviewer Milan Ogrizović in November 1913, it was never performed. Here its content is presented in detail and compared with Lunaček's analysis of Mažuranić's poem, published in the journal *Kritika* in 1922. The focus of the paper is on Lunaček's understanding of Mažuranić's poem and his attempt to transfer the epic-lyrical work into the drama genre, given his knowledge of the poetics of Romanticism and the political background of the poem's creation. His adaptation indicates a good knowledge of Mažuranić's original and a correct understanding of the context of his writing, but also a deficient command of dramatic technique and difficulties in conveying Mažuranić's complex message into the simple and concise plot of the adaptation text, which he conceived as a political play with a historical background, in line with his earlier, relatively more successful, play *Ilirci*.

Keywords: Vladimir Lunaček; *Smrt Smail-age Čengijića*; Ivan Mažuranić; Romanticism; Neo-Romanticism.